

13. Білоскурська О.В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. ю. н. : спец. 12.00.02 / О.В. Білоскурська. – Київ, 2008. – 22 с.

14. Волошин І.А. Трудности реализации законодательства в Украине / И.А. Волошин // Развитие державності та права в Україні: реалії та перспективи. Збір. наук. праць. – Ч. 1. – Матер. І Міжнар. наук.-практ. конфер. (24 квітня 2009 р.). – Сімферополь : КРП «Вид-во Кримучпедгіз», 2009. – С. 91–93.

15. Шахманаев К.А. Конституционно-правовые основы защиты чести, достоинства и деловой репутации / К.А. Шахманаев // Закон и право. – 2008. – № 11. – С. 29–31.

16. Справа за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 111 Конституції України : Конституційний Суд України : рішення від 10.12.2003 р. № 19-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://goo.gl/fh65D0>.

ТАГІЄВ С. Р.,

доктор юридичних наук,
заслужений юрист України, Голова суду
(Апеляційний суд Чернігівської області)

МИХАЙЛИК Д. О.,

прокурор
(Вишгородський відділ
Києво-Святошинської місцевої
прокуратури Київської області)

УДК 343.14

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРОЦЕСУ

У статті надано теоретичний аналіз правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, на підставі чого сформульовано визначення правовідносини у сфері указанного процесу. Доведено, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу займають одне із провідних місць і належать до відповідних нормативно-правових актів, завдання яких забезпечити належну їх реалізацію у процесі виконання і відбування покарання.

Ключові слова: покарання, правовідносини, кримінально-виконавчий процес, органи, установи, виконання, відбування.

В статье предоставлен теоретический анализ правоотношений в сфере уголовно-исполнительного процесса, на основании которого сформулировано определение правоотношений в сфере указанного процесса. Доведено, что правоотношения в сфере уголовно-исполнительного процесса занимают одно з основных мест и относятся к соответствующим нормативно-правовым актам, задача которых обеспечить надлежащую их реализацию в процессе исполнения и отбывания наказания.

Ключевые слова: наказание, правоотношение, уголовно-исполнительный процесс, органы, учреждения, исполнения, отбывание.



A theoretical analysis of relations in the sphere of penal process was provided in the article, on its basis definition of legal relations in the sphere of the penal process was formed. It is proved that the relations in the sphere of penal process has one of the leading places, and refer to the relevant normative-legal acts, whose task is ensure proper implementation within the process of execution and punishment.

Key words: *punishment, relations, penal process, bodies, agencies, execution, serving.*

Вступ. Набуття 1 січня 2004 р. чинності Кримінально-виконавчим кодексом України та прийняття Верховною Радою України у 2015 р. Закону України «Про пробацію», на наш погляд, сприяло суттєвому оновленню та удосконаленню законодавства у сфері виконання покарань та пробації. Таким чином, ми стали свідками того, що у сфері кримінально-виконавчого процесу створилась особлива група правовідносин, зміст яких має самостійне правове регулювання.

Крім того, прийняті протягом тринадцяти років відповідні нормативно-правові акти загалом завершили роботу зі створення необхідної законодавчої бази для належного функціонування органів і установ виконання покарань та пробації Міністерства юстиції України щодо приведення умов тримання засуджених у відповідність із вимогами загальновизнаних міжнародних правил і стандартів.

І хоча в Україні сьогодні спостерігається певна активізація наукових розвідок у плані дослідження правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, на жаль, їх правова природа не дійшла до свого завершення, тому окреслене питання розглядається нами лише на теоретико-прикладному рівні.

Водночас складно також надати чітке визначення правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу у зв'язку з тим, що вони розглядаються у різних аспектах. І ми спробуємо через це дослідження виправити таку прогалину, зробивши певний вклад у пенітенціарну науку.

Доречно також звернути увагу на те, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу розглядаються вченими-пенітенціаристами як кримінально-виконавчі правовідносини, які регулюють виконання і відбування кримінальних покарань, звільнення від відбування кримінальних покарань тощо.

Визначаючи, що вищевказані категорії – правові, у сфері кримінально-виконавчого процесу вони займають одне із провідних місць і належать до відповідних нормативно-правових актів, завданням яких є забезпечення їх належної реалізації у процесі виконання і відбування покарання.

Отже, новизною статті слід визнати недостатню розробленість понятійного апарату правовідносин та відмежування їх від інших правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу.

Таким чином, правові засади виконання і відбування кримінальних покарань, звільнення засудженого від відбування кримінальних покарань, визнання їх як кримінально-виконавчих категорій містяться в Основному Законі нашої держави – Конституції України, в законах, указах та розпорядженнях Президента України, постановвах Кабінету Міністрів України та у відомчих актах Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань та пробації.

Вагомі здобутки в розробку правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу внесли українські вчені В.А. Бадира, О.В. Беца, О.І. Богатирьова, Л.В. Багрій-Шахматов, І.В. Вартилицька, М.Г. Вербенський, Р.М. Гура, М.Я. Гуцуляк, В.М. Дрьомін, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, І.І. Журова, В.О. Корчинський, В.Г. Лукашевич, В.О. Меркулова, В.П. Петков, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, О.О. Шкута, І.С. Яковець та ін.

Віддаючи належне їхнім досягненням та використовуючи їхні роботи у статті, вважаємо за доцільне констатувати, що на сьогодні відсутні фундаментальні праці, у яких би до-



сліджувалися проблеми правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, тому, на нашу думку, не буде помилковим твердження, що у сфері виконання та відбування покарань, звільнення засуджених від відбування покарань теоретичні засади поняття правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу поки що перебувають у методологічній кризі, а це, зокрема, потребує належного науково-методологічного забезпечення.

Результати дослідження. Проведений аналіз наукової літератури, міжнародних правових документів, кримінального, кримінально-виконавчого законодавства України показує, що проблема правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу потребує наукового обґрунтування, законодавчого врегулювання і практичного вирішення.

Так, за даними дослідження школи «Інтелект» правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу упродовж 25 років розглядалися вченими у галузі кримінально-виконавчого права фрагментарно: рідко у наукових статтях, здебільшого лише в підручниках.

Так, у ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) законодавець, визначаючи мету і завдання кримінально-виконавчого законодавства, показує, що в ній передбачено не тільки порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, захист інтересів особи, суспільства і держави, виправлення і ресоціалізація засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [2], а і визначено підвалини, на основі яких забезпечується виконання його завдань.

Серед найбільш значимих підвалин можна назвати: принципи виконання кримінальних покарань, правовий статус засуджених, гарантії захисту прав засуджених, їхніх законних інтересів та обов'язків, порядок застосування до засуджених заходів впливу, систему органів та установ виконання покарань, їхні функції та порядок діяльності, нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань, участь громадськості у цьому процесі, порядок звільнення від відбування покарань, допомога особам, звільненим від покарань.

Водночас мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства проходять через призму таких кримінально-виконавчих правовідносин, які є складовими елементами предмету кримінально-виконавчого права. Отже, відповідно до теорії права структура правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу передбачає такі основні елементи: суб'єкти та інші учасники правовідносин, зміст правовідносин, об'єкти правовідносин, юридичні факти [3, с. 26].

Вважаємо за необхідне коротко охарактеризувати кожен елемент правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу. Так, суб'єктами правовідносин взагалі є сторони, які володіють найбільшим обсягом суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених нормами права. Отже, суб'єкти правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, як і інші учасники правовідносин, належать до юридичних і фізичних осіб, які володіють певними суб'єктивними правами й обов'язками, врегульованими нормами кримінально-виконавчого законодавства.

До суб'єктів правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу чинне законодавство відносить: осіб, які відбувають кримінальні покарання; органи й установи, які виконують ці покарання; персонал слідчих ізоляторів, а також особи, які підозрюються та обвинувачуються у скоєнні злочину, щодо яких суд застосував запобіжну міру тримання під вартою; прокурори, які забезпечують нагляд за дотриманням законності адміністрацією органів та установ виконання покарань (ст. 22 КВК України).

Доречно звернути увагу, що менше за обсягом прав і обов'язків мають також учасники правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, серед яких: громадські організації (ст. 25 КВК України); піклувальні ради (ст. 149 КВК України); трудові колективи (ст. 165 КВК України); окремі громадяни; рідні та близькі засуджених, а також цивільні особи, які працюють на виробництві, в установах разом із засудженими.

Таким чином, зміст правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу передбачає сукупність законних інтересів суб'єктів і учасників, їхню поведінку, права та обов'язки, які залежать від виду кримінального покарання. Серед суб'єктів правовідносин у сфері



кримінально-виконавчого процесу виділяються насамперед ті, які визначені у ст. 11 КВК України.

Щодо об'єкта правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу, то він передбачає явища і предмети, які реально виникають із приводу правовідносин. Об'єктом правовідносин можуть бути відповідні інтереси його суб'єктів чи учасників (певні блага, інтереси, наприклад, отримання побачення, посилки і т. п.).

Важливе місце у структурі правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу займають юридичні факти, які передбачають два складових елементи: дії і події, і суттєво впливають на процес виправлення та ресоціалізацію засуджених. Так, першоосновою виникнення правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу як юридичного факту (дії) є винесення стосовно осудної особи обвинувального вироку або ухвали, які набули законної сили, дострокове звільнення особи від відбування покарання, закінчення строку покарання, призначеного судом, чи його виконання, смерть тощо.

Змінюються правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу як юридичного факту у зв'язку з діями, які утруднюють його склад, що також тягне за собою зміни комплексу правовідносин, наприклад, заміна одного виду покарання на інший, особливо коли він погіршує стан засудженого, переведення засудженого з установи відкритого типу в установи закритого типу, або у зв'язку зі зміною рівня безпеки від мінімального до максимального. Призупиняються правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу як юридичного факту, як правило, у зв'язку з якоюсь подією.

Отже, проведений аналіз норм кримінально-виконавчого законодавства показує, що події як юридичні факти виникають, змінюються і призупиняють правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу залежно від змін і обставин навколишнього середовища. Наприклад, у засудженого закінчився строк покарання, до засудженого законом застосована амністія або за указом Президента України він помилуваний.

Поряд із цим слід звернути увагу, що є випадки, коли правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу не припиняють свою дію, наприклад, рішення суду про звільнення засудженої особи за хворобою, вагітних жінок, які мають дітей до трьох років тощо.

Серед характерних ознак правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу слід виділити:

- наявність не тільки суб'єктів, які виконують покарання, та осіб, які засуджені до відбування кримінальних покарань, але й інших учасників кримінально-виконавчих правовідносин;
- нерівнозначність правового стану суб'єктів цих правовідносин відповідно до чинного законодавства;
- довготривалість правовідносин, оскільки вони мають реальний строк дії, встановлений вирок суду;
- виникають вони у процесі виконання і відбування кримінальних покарань не тільки як прості, а і як складні правовідносини, у яких можуть міститись елементи правовідносин кількох галузей права;
- визначеність реалізації правовідносин шляхом індивідуальної, а не солідарної відповідальності;
- суворий контроль та нагляд за дотриманням суб'єктами правовідносин їх змістовної сторони.

Узагальнюючи вищевикладене, нами пропонується правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу розглядати як врегульовані нормами кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального законодавства, Закону України «Про пробацію» взаємовідносини, що виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами та іншими учасниками із приводу виконання і відбування покарання та звільнення від відбування покарань.

Крім того, потрібно підкреслити, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу із прийняттям нових кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального кодексів є свідченням того, що у сфері кримінально-виконавчого процесу створилась особлива



група правовідносин, зміст яких має самостійне правове регулювання. Сьогодні є очевидним фактом, що кримінально-виконавче законодавство має свій предмет регулювання, який передбачає сукупність усіх норм правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу.

Водночас, як зауважують вітчизняні вчені-пенітенціаристи, правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу тісно пов'язані з іншими видами правових відносин: кримінальними, кримінально-процесуальними, трудовими, цивільними, сімейними, але виникають, змінюються і припиняються вони тільки в межах кримінально-виконавчого законодавства [4, с. 202].

Доречно звернути увагу, що правове становище суб'єктів цих правовідносин нерівнозначне: вони є довготривалими, оскільки мають реальний строк дії, встановлений судом, або короткотривалими, наприклад, побачення засудженого. У процесі виконання та відбування покарання, як правило, виникають не лише прості, але і складні правовідносини, у яких можуть міститися елементи правовідносин кількох галузей права (цивільного, трудового, сімейного).

Щодо зазначеного слушною є позиція російських вчених у галузі кримінально-виконавчого права про те, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу мають два рівні свого розвитку: перший рівень – законодавчий, який передбачає врегульовані КВК загальні потреби засудженого (гігієна, харчування, лікування, житло, праця тощо); другий рівень – прикладний, який визначає правовідносини, що регулюють процес виконання і відбування кримінального покарання з подальшим визначенням його застосування до засудженої особи [5, с. 48].

Погоджуючись загалом із вищевикладеною думкою, на наш погляд, ці рівні потребують певного уточнення і розширення за рахунок правовідносин про виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також у зв'язку зі своєчасним виконанням органами й установами Міністерства юстиції України Указу Президента України «Про помилування» або Закону України «Про амністію».

Ми підтримуємо позицію вітчизняних вчених-пенітенціаристів, що амністія і помилування є актом прощення, виявленням гуманізму і милосердя щодо засудженого, з урахуванням чого особа звільняється від відбування покарання [6, с. 124].

Отже, правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу регулюють діяльність органів і установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань та пробації і забезпечують її основну частину шляхом дотримання прав і свобод засуджених, їх виправлення і ресоціалізації.

Зазначені правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу також складаються між суб'єктами правовідносин щодо їх прав і обов'язків. Засіб реалізації правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу передбачає дії, які повинні виконувати всі суб'єкти, тому час реалізації правовідносин, як правило, передбачений у нормі статті кримінально-виконавчого законодавства.

Важливо відмітити, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу не тільки регулюють діяльність органів і установ Міністерства юстиції України з виконання покарань та пробації, а мають свої відмінності від порядку й умов відбування покарання засудженими.

Така відмінність полягає в тому, що правовідносини у сфері кримінально-виконавчого процесу виникають саме в період відбування покарання і направлені на врегулювання нормами кримінально-виконавчого законодавства прав і обов'язків засуджених, які перебувають у прямій залежності від умов відбування покарання.

Крім того, таке положення, на нашу думку, суттєво впливає на процес виправлення і ресоціалізації засуджених, дотримання в органах і установах Міністерства юстиції України принципу законності, невідворотності покарання та захисту прав і свобод засуджених.

Висновки. Виходячи із зазначеного вище, пропонуємо таке визначення поняття правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу – врегульовані нормами криміналь-



но-виконавчого та кримінально-процесуального законодавства, Закону України «Про пробацію» взаємовідносини, що виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами та іншими учасниками правовідносин у сфері кримінально-виконавчого процесу щодо виконання та відбування кримінального покарання.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Х. : ФІНН, 2003. – 96 с.
2. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України : [підруч. модульно-рейтинговий курс для студентів вищ. юрид. навч. закл. III-IV рівнів акредитації] / І.Г. Богатирьов, О.В. Лісіцков. – 2-ге вид. – К. : Дакор, 2014. – 376 с.
3. Теория государства и права / под ред. С.С. Алексеева. – М. : Юридическая литература, 1985. – 408 с.
4. Кримінально-виконавче право України: Загальна частина : [навчальний посібник] / [О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 202.
5. Филимонов В.Д. Правоотношения. Уголовные правоотношения. Уголовно-исполнительные правоотношения / В.Д. Филимонов, О.В. Филимонов. – М. : ЮрИнфоР-Пресс, 2007. – С. 48.
6. Богатирьова О.І. Інститут звільнення від відбування покарання у законодавстві України : [навчальний посібник] / О.І. Богатирьова, І.І. Журова, О.В. Лісіцков. – К. : Дакор, 2014. – С. 124.

